

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

---

На правах рукопису

ДРЕВАЛЬ Єрій Дмитрович 

МЕНШОВИЦИ-ПАРТИЦІ: СУТНІСТЬ,  
ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ /1908-1912 рр./

Спеціальність 07.00.01 - історія  
громадських рухів і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1993

710 2000

Дисертацію в рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної історії Харківського державного університету.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор  
ЧЕРНОМАЗ ЙОСИП ІВАНОВИЧ,  
Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор  
ДЕМИДЕНКО ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ,  
кандидат історичних наук, доцент  
ПОЛЯКОВ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ.

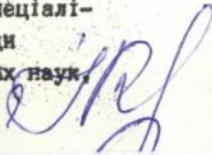
Провідна наукова організація: Харківський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "15" листопада 1993 р. о 15<sup>00</sup> годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03 по присвоєнню вченого ступеня кандидата історичних наук в Дніпропетровському державному університеті /м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, аудиторія 604/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "2" листопада 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради  
кандидат історичних наук,  
доцент

  
І.О.Кривий

ЛНБ України ім.В.Стефаніка



00814016 (K)

ЛНБ ім. В. Стефаніка  
АН України

АВ-20.060

## 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.

Актуальність дослідження. В сучасній Україні йде інтенсивний процес формування політичної системи. Немає необхідності спеціально доводити, що політичні партії, які призвані відображувати найбільш сталі інтереси великих соціальних груп, є складовою частиною цієї системи і розвиваються разом з нею. Безсумнівно, що вивчення історії становлення і перших кроків діяльності політичних партій дозволить краще усвідомити і сучасні політичні процеси, сприятиме підвищенню історичного знання і політичної свідомості народу України.

В кінці XIX - на поч. XX ст. соціалістичні ідеї були надзвичайно популярними. Багато політичних діячів України, які до недавнього часу були відомі як "буржуазні націоналісти", сприйняли соціалістичні учення і знаходились в соціалістичних партіях. А одним з найбільш послідовних виразників соціалістичної ідеї була в ті роки РСДРП, яка користувалась відносно сталою підтримкою з боку революційно настроєних робітників, тому числі, і в Україні. Дві фракції ще тоді єдиної партії - більшовики та меншовики - не лише вели внутрішньопартійну боротьбу, описання якої до недавнього часу явно переважало в історичній літературі, а й тісно співробітничали. На прикладі аналізу партійного меншовизму автор і спробував відобразити ці дві тенденції.

Актуальність звертання до цієї теми пояснюється й тим, що до недавнього часу вона об'єктивно не досліджувалась. Справа в тому, що політичні події 1917-1920 рр., назавжди розвівши меншовиків та більшовиків по різні боки барикад, привели до вирай політизованого підходу і до вивчення їх історії. Вже з цього часу в історичній літературі стала переважати теза про "опортунізм", зраду інтересів робітничого класу з боку меншовиків. В 30-ті рр. їх з політичних опонентів більшовизму перетворили у "ворогів народу", а нарікання у колишньому меншовизмі стали палицею в руках сталінського "правосуддя". В подальшому наведені вище звинувачення були пом'якшені, але про відновлення істинної історії меншовизму і сьогодні мову вести ще рано.

Об'єктом вивчення є меншовизм як складова частина загальноросійської соціал-демократії в дожовтневий період. Зокрема,

в основу аналізу було покладено вивчення партійного меншовизму: течії, яка сформувалась після закінчення першої російської революції, підтриманс\_ більшістю рядових меншовиків, і яка знайшла теоретичне обґрунтування в працях Г.В. Плеханова. Визначальним чинником цієї течії було намагання зберегти нелегальну партію та її центральні установи в умовах допущення деяких політичних свобод і, зв'язку з цим, спроб деяких соціал-демократів /отримавших від своїх опонентів назву "ліквідатори"/ відмовитись від вище вказаних традиційних структур і утворити партію парламентського типу. Меншовики-партійці, займаючи центристські позиції в РСДРП, істотним чином впливали на збереження партійної єдності, пом'якшення радикалізму деяких представників інших фракцій.

Виходячи з того, що до 1917 р. більшовики і меншовики співіснували в рамках єдиної партії, аналізується точка зору всіх партійних лідерів з питання про сутність соціал-демократичної партії і меншовизму в період між двома буржуазно-демократичними революціями.

Значна частина дисертації присвячена вивченню історії меншовизму в організаціях РСДРП в Україні, що, на думку автора, дозволяє зробити висновки про характер взаємовідносин меншовиків та більшовиків, про положення справ в меншовицькій фракції як в цьому регіоні, так і в цілому по Російській імперії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1908 по 1912 рр. Нижня хронологічна межа відповідає зародженню в меншовизмі нових політичних напрямів: партійного меншовизму, ліквідаторства та центрizmu. "Об'єднавча криза", яка виникла в той час, розтягнулася на довгих 4 роки. В 1912 р. після проведення Празької та Віденської партійних конференцій і утворення на них двох партійних центрів ця криза була досить своєрідно вичерпана, і у внутрішньопартійних відносинах виникло якісно новий рівень, який вимагає самостійного аналізу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Навіть цій, найбільш близькій до більшовиків частині меншовизму, в радянській історіографії приділялась явно недостатня увага. Характерно, що до недавнього часу її розглядали лише через призму "дожовтневої історії КПРС". Тому очевидно, що наукова історіографія меншо -

визму - справа майбутнього.

Все ж, в 20-ті рр. робились спроби об'єктивного вивчення партійного меншовизму. Б.І.Горва, Б.Б.Граве, М.М.Лидов та ін., як правило, в загальних працях по історії РСДРП, намагались дати істинну оцінку проблеми, а саме: масштабів розповсюдження партійного меншовизму і, відповідно, ліквідації, організації поглядів Г.В.Плеханова. Слід відзначити, що передбачені ціли істориками деякі вірні висновки не підкріплювалися відповідними фактами.

Але такий напрямок вивчення меншовизму вступав в протиріччя з пануючими політичною та історіографічною тенденціями в СРСР. Тому цілком зрозуміло, що з 30-х рр. акцент у вивченні проблеми перемістився на "блок" більшовиків з меншовиками-партійцями.<sup>1</sup> Така тенденція в основному зберігалась і в 50-80-ті рр. З цього приводу слід відмітити, що, виходячи із старої схеми, логічно припустити, нібито партія більшовиків входила в короткотерміновий і обумовлений конкретними питаннями "блок" з представниками інших лівих сил. Але в ті роки такої партії не було...

В кінці 60-х рр. термін "блок" з цього приводу поставив під сумнів український історик О.Т.Друченко, який справедливо побачив в ньому рецидив сталінщини, але за відомими причинами він зупинився на психотипі "союз".<sup>2</sup> До вірного висновку, що єдина РСДРП існувала до 1917 р., прийшли автори колективної статті "До розробки концепції дожовтневого періоду історії

- 
- 1 Характерна сама назва присвячених проблемі робіт, наприклад: Барчугов П.В. Блок большевиков с меньшевиками-партийцами в 1909-1911 гг. в борьбе за укрепление партии // Уч. зап. каф. ист. КПСС Ростов н/Дону педин-та. - 1968. - Вып. 4. - С. 36-97; Щокіна О.М. Блок Леніна з Плехановим і зміцнення національних організацій на Україні /1910-1914 рр./ // Наук. праці з історії КПРС. - 1970. - Вып. 36. - С. 56-74 та ін.
- 2 Друченко О.Т. В.І.Ленін і здійснення союзу більшовиків та меншовиків-партійців в організаціях РСДРП на Україні /1909-1911/ // Укр. іст. журнал. - 1967. - № 4. - С. 28-31.

КПРС".<sup>1</sup> Логічно продовжити думку, що в контексті проблеми мова повинна йти саме про внутрішньопартійне зднання, але далі в статті зустрічається радичійне "блок".<sup>2</sup> Зовсім недавно українські історики П.Л.Варгатек і П.М.Шморгун підкреслили, що поняття "блок" і "союз" не відображують сутність явища, тому що меншовики-партійці та більшовики знаходились в органічній єдності.<sup>3</sup> Аналізуючи положення справ в організаціях РСДРП великих промислових центрів України, до цього ж висновку прийшов і автор дисертації.<sup>4</sup>

Виходячи із старої концепції, більшість радянських істориків характеризувала партійний меншовизм як короткотривалий і побічний напрям, що відхилився від основного і логічного завершення меншовизму - ліквідаційства. В повній згоді з таким твердженням і виникла думка, що меншовики-партійці були "великою нечисленною групою", що існувала "де-не-де" на місцях.<sup>5</sup> До речі, такі висновки цілком зрозумілі: помилкова уява про чисельність і роль цієї соціал-демократичної групи і течії логічно виходила із старої концепції, в основі якої знаходилась думка про існування більшовицької партії в дожовтневий період. Тому і була розповсюджена точка зору, що переважна більшість меншовиків вже в 1908-1912 рр. вийшла із нелегальних структур і, таким чином, порвала зв'язки з нелегальною РСДРП. Така постановка питання підтверджувала вище відмічену тезу, але... суперечила стану речей. Цікаво, що сучасник подій ліберальний історик О.С.Ізгоєв, якого ні в якій мірі не можна було запідозрити в симпатіях до партійного меншовизму, відзначав, що

---

1 К разработке концепции досентябрьского периода истории КПСС // Вопр. ист. КПСС. - 1989. - № 12. - С. 25, 35-40.

2 Там же. - С. 48.

3 Варгатек П.Л., Шморгун П.М. 1898-1917: маловідомі сторінки історії // Маршрутами історії. - К., 1990. - С. 24.

4 Древаль Ю.Д. Несколько замечаний по вопросу о новой концепции истории РСДРП // Вопр. ист. КПСС. - 1991. - № 7. - С. 87.

5 Батурич Н. Очерк истории социал-демократии в России. - М., 1924. - С. 122-123; Алуф И.А. Большевизм: течение, фракция, партия // Вопр. ист. КПСС. - 1990. - № 12. - С. 51 та ін.

"ліквідатори зовсім не впливові в своєму середовищі"<sup>1</sup>, що "серед меншовиків багато хто ополчився проти ліквідаторства".<sup>2</sup>

Викликє сумнів і характер вивчення місцевих організацій РСДРП. В недавні роки їх історія повинна була висвітлюватися під кутом схвалення і виконання ними заповітів вождя, і неприйняття "опортуністичних" поглядів його опонентів. А меншовиків-робітники, по цій концепції, постійно знаходились на стадії переходу від своїх помилкових позицій до єдино вірних, більшовицьких. І хоча не все так просто, слід визнати, що і в дожовтневі часи лінія В.І.Леніна зустрічала найбільше схвалення в середовищі більшовиків, що працювали в місцевих організаціях. Позицію ж їх товаришів по партії - меншовиків - ще необхідно дослідити.

Все ж, можна зазначити, що в організаціях РСДРП в Україні меншовики постійно і успішно змагалися з більшовиками за переважний вплив в середовищі революційно настроєних робітників. В 1908-1912 рр. вони переважали в великих промислових центрах - Катеринославі та Києві, великий був їх вплив і в Харкові. Але категоричних висновків з цього приводу робити не слід. інакше досить легко впасти в сверідний "більшовизм навпаки".

До речі, в історичній літературі це питання вивчалось явно недостатньо. Тут цікавість викликає написана ще в 1917 р. стаття Ю.Ларіна /М.А.Лур'є/ "Географія російської соціал-демократії", в якій він писав про "традиційну рівновагу обох крил".<sup>3</sup>

На думку автора, викликають сумнів і деякі висновки сучасної історіографії стосовно позиції лідера меншовиків-партійців. Так, історики постійно писали про "внутрішню нестійкість" Г.В.Плеханова, яка, на їх думку, базувалась на ілюзорності надій перетворити "звичайний" ліквідаторський меншовизм в меншовизм без ліквідаторства. При аналізі партійного меншовизму увага акцентувалась на "повороті" частини меншовиків на чолі з Плехановим від ліквідаторства до захисту нелегальної

---

1 Изгоев А.С. На перевале // Русская мысль. - 1912. - № 7. - С.139.

2 Изгоев А.С. Наши политические партии. - Пг., 1917. - С. 25.

3 Новая Жизнь. - 1917. - 9 сент.

партії. Не відповідаюча істині заява більшовиків на нараді розширеної редакції газети "Пролетарія" /червень 1909 р./ - невелика частина меншовиків, випробувавши "до кінця" шлях ліквідації партії, почала повертатися на партійні позиції<sup>1</sup> - так і не була критично переглянута. Цікаво, що в історичній літературі 20-х рр. інколи зустрічались справедливі твердження, що в питанні про "організаційний централізм" погляди Плеханова залишалися незмінними з часів II з'їзду РСДРП.<sup>2</sup>

Зрозуміло, що до недавнього часу інтенсивно досліджувалась ленінська концепція партії. Історики справедливо підкреслювали, що Ленін виступав проти абсолютизації об'єднання і розчинення більшовицької фракції в партії, але в той же час високо цінував можливість співробітництва з меншовиками-партійцями.<sup>3</sup> Але до наших днів не було подолано поверхового, пропагандистського підходу до його позиції. Не завжди враховуються великий помітний накал його статей і не помічаються деякі протиріччя в його оцінках, наприклад: визначення суті і ролі партійного меншовизму. У відношенні Леніна до опонентів вибираються найбільш критичні вислови /як і в колишні роки, так і зараз, але за різними причинами/, а тому перекручуються його загальні оцінки цього ряду моментів з історії РСДРП.

В той час майже всі більшовицькі і лідери висловлювались на користь об'єднання з меншовиками-антиліквідаторами. Але офіційною історіографією вони були зараховані в розряд "примиренців". Не дивлячись на те, що про цю проблему писали майже всі історики, які вивчали історію РСДРП, неясних моментів тут забагато. На перший погляд, все ясно: з точки зору ортодоксальних більшовиків, представники їх фракції - "примиренці" поверхово відносилися до внутрішньопартійних проблем і вважали, що можливе єднання всіх фракцій в одній партії.

---

1 Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. - 9-е изд., доп. к испр. - Т. I. - М., 1963. - С. 344.

2 Мартынов А. Великая историческая проверка // Красная Новь. - 1923. - № 2. - С. 255; Горев Б.И. Плеханов. - М., 1924. - С. 50 та ін.

Але у визначенні конкретних носіїв "примиренства" є достатньо плутанини. Справа в тому, що в ході політичної боротьби 20-30-х рр. закріпилася традиція критикувати сучасні позиції опонентів, виходячи з їх дожовтневих "хитань". Так і стали "примиренцями" майже всі соратники Леніна. Але факти указують на те, що на більшість з них були навішені типові "ярлики". До речі, з історичної літератури могло скластися враження, що до 1917 р. в середовищі більшовиків Ленін знаходився в ізоляції, і його погляди розділяв хіба що один Сталін, який пізніше заявив: "Ленін був єдиним, хто не піддався загальному навіянню і високо тримав прапор партійності".<sup>1</sup> З кінця 30-х рр. "примиренців" почали характеризувати як "прихованих агентів Троцького" ще з дожовтневих часів.

А ось Л.Д.Троцький в той час був типовим примиренцем, - таким його визнавали і учасники подій, і сам він неодноразово ваявляв про таку свою політичну лінію.

Значну увагу викликає меншовицька історіографія проблеми. Характерно, що її оцінки багаті в чому співпадають із положеннями радянських істориків. Наприклад, із слів Ф.І.Дана та П.В.Аксельрода також виходило, що партійний меншовизм був невливовою і нечисельною частиною меншовизму.<sup>2</sup> Ю.О.Мартов навіть заявляв, що позиція "так званих" меншовиків-партійців по суті суперечила меншовизму взагалі.<sup>3</sup> Цю точку зору поділяв і один з найбільш помітних меншовицьких істориків Б.І.Ніколаєвський.<sup>4</sup>

Такі висновки в першу чергу пояснюються тим, що меншовицька історіографія формувалась колишніми учасниками подій, які тяжіли до ліквідаторів і продовжували захищати "честь мундиру".

---

1 Сталін Й. О Ленине и ленинизме. - М., 1924. - С. 13.

2 Ф.И.Дан. Письма /1899-1946/. - Амстердам, 1985. - С. 237.

3 Мартов Л. Социал-демократия, 1905-1907 гг. // Общественное движение в России в начале XX-го века. - СПб., 1914. - Т.3. - С.643.

4 Николаевский В. А.Н.Потресов. Опыт литературно-политической биографии // А.Н.Потресов. Посмертный сборник произведений. - Париж, 1937. - С. 60-61.

Все ж, меншовицькі історики не досить часто поверталися до проблеми. Припустимо, що це пояснюється насамперед їх розумінням того, що антиподи партійних меншовиків - ліквідатори явно "перетнули палицю в другий бік". Характерними на цей рахунок є визнання дружини Дана Лідії Осипівни, яка в одному із інтерв'ю зробила висновок, що меншовицькі лідери "пішли дуже далеко в одному напрямку - в справі європеїзації партії",<sup>1</sup> і Ніколаєвського, який підкреслив, що покінчити з підпіллям ліквідаторам не було дано - "в нього гнали зовнішні умови, - той поліцейський режим, який панував в країні".<sup>2</sup> Те, що розроблена меншовиками-однодумцями Ю.О.Мартова та О.М.Потресова теорія взаємовідносин між партійною організацією і революційними робітниками дещо ідеалізувала дійсність, згодом підкреслювалось і на сторінках журналу "Соціалістичний вісник" - органу меншовиків в еміграції післяжовтневого часу. На думку одного з його редакторів Б.Сапіра, не в останню чергу меншовиків до цього підштовхували "диктаторські замашки" Леніна, який спросто і однобоко трактував поняття організаційного централізму.<sup>3</sup>

Лідер партійних меншовиків Г.В.Плеханов і в наступні роки продовжував підкреслювати, що стоїть на ґрунті "ортодоксального марксизму" і що представники інших фракцій можуть успішно співпрацювати. Так, в травні-червні 1917 р., вже втративши підтримку багатьох своїх колишніх прихильників, він продовжував робити такі заяви і знову пропонував всім соціал-демократам "пожертвувати інтересами фракцій заради інтересів партії".<sup>4</sup> Відмітимо, що хоча в цей час його організаційні погляди були значно поміркованішими, ніж тактичні, можливість реалізації такого плану була вже до -

1 Цит. по: Дьяконова И.А. Становление трех революционеров. 10 - лоса из меньшевистского прошлого // История СССР. - 1991. - № 1. - С. 212.

2 Николаевский Б. П.А.Гарви в России // Гарви П.А. Воспоминания социал-демократа. Статьи о жизни и деятельности П.А.Гарви. - Нью-Йорк, 1946. - С. XXIV.

3 Социалистический вестник. - 1949. - № 1-2. - С. 19.

4 Плеханов Г.В. Год на Родине. Полное собрание статей и речей 1917-1918 гг. в двух томах. Т. I. - Париж, 1921. - С. 108, 225-226.

сити примарною.

Таким чином, проблема вивчена явно недостатньо. Обидва історіографічних напрямки - радянський та меншовицький в еміграції - і після 1917 р. продовжували доводити правоту свого розуміння марксизму і тому не змогли подолати вкрай політизованого підходу до вивчення своєї дожовтневої історії. Комуністична партія і РСДРП /таку назву зберегла партія меншовиків після 1917 р./, ставши спадкоємцями відповідно більшовизму і тієї частини меншовизму, в яку меншовики-партійці не входили, продовжували відстоювати кожна свою точку зору.

Як вже підкреслювалось, висновки обох напрямків в трактовці деяких проблем багато в чому схожі. Загальним їх недоліком було перебільшення ролі партійного "генералітету". Внаслідок цього суперечки і розколи між лідерами різних напрямків абсолютизувалися, сутність роботи на місцях, яка не завжди співпадала із заявами керівників, недооцінювалася. В першу чергу цим пояснюється і спільні для обох напрямків висновки про утворення двох партій /або, як інколи писали, більшовицької партії і в ній фракції меншовиків/ в 1903 або 1912 роках.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - з'ясувати сутність позиції меншовиків-партійців та їх роль в діяльності РСДРП в 1908-1912 рр. Досягнення поставленої мети пов'язано з вирішенням конкретних завдань дослідження:

- організаційні погляди лідерів різних напрямків РСДРП в 1908-1912 рр., і, зокрема, Г.В.Плеханова;

- сутність партійної позиції місцевих меншовиків, в першу чергу, робітників /на прикладі аналізу положення справ найбільших організаціях РСДРП України/;

- характер, основні етапи і найважливіші підсумки еволюції партійного меншовизму і РСДРП в 1908-1912 рр.;

- співвідношення партійного меншовизму та ліквідаторства в меншовицькому середовищі;

- практичне здійснення партійного відродження і об'єднання в ті роки.

В дисертації не аналізується політична лінія меншовиків-плеханівців в еміграції, оскільки їх вплив на внутрішньопартійні процеси був незначним, і вони в основному дублювали позицію свого лідера.

Автор використав широке коло джерел, які включають документи центральних і місцевих організацій РСДРП, соціал-демократичну пресу, спогади учасників подій, матеріали їх листування, твори партійних лідерів та ін. Використано джерела, які було видано меншовиками в еміграції.<sup>1</sup> Суттєвою частиною джерелової бази стали архівні матеріали, які знаходяться в Російському центрі збереження і вивчення документів новітньої історії в Москві, Архіві Будинку Г.В.Плеханова в Санкт-Петербурзі, Центральному державному історичному архіві в Києві та ін.

Наукова новизна і практична значущість роботи полягають в тому, що автор спробував критично проаналізувати історію РСДРП, поставивши під сумнів деякі сталі положення. В першу чергу, було доведено, що в дожовтневі роки існувала єдина, яка складалась з двох фракцій, російська соціал-демократична робітничая партія. На думку автора, теза про існування більшовицької партії з 1903 р. /або, в дусі "Короткого курсу", з 1912 р./ об'єктивно не могла сприяти ґрунтовному вивченню ні більшовизму, ні меншовизму. В дисертації проведений по суті перший самостійний аналіз партійного меншовизму. На прикладі вивчення організації РСДРП в Україні уточнюються його масштаби і характер. Визначаються партійні позиції Плеханова і других лідерів російської соціал-демократії. Аналізуються інші проблеми, які недостатньо розроблені історичною наукою. Серед них, проблема примиренства.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці і викладанні навчальних курсів політичної історії та політології.

## II. СТРУКТУРА Й ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ.

Структура і основні положення дисертації зумовлені поставленими завданнями. Дисертація складеться із вступу, чотирьох розділів, закінчення та списку використаних джерел і літератури.

---

<sup>1</sup> Серед них особливо важливі для дослідження проблеми: Письма П.Б.Аксельрода и Д.С.Мартова. - Берлин, 1924; Мартов и его близкие: Сб. - Нью-Йорк, 1959; Жордания Н. Моя жизнь. - Стенфорд, 1968.

У вступі обгрунтовано вибір теми, визначені її актуальність і ступінь розробки, коло джерел, на основі яких виконана робота, формулюється мета і завдання, а також наукова новизна і практична значущість дисертації.

В першому розділі - "Організаційна криза РСДРП, початок внутрішньопартійної перебудови /1908-1909 рр./" - відмічається, що партія в той період була ще єдиною: на місцях існували об'єднані організації, в центральних установах знаходились представники різних політичних напрямків, але в той же час на "верхах" посилювалася фракційна відчуженість. В значній мірі цьому сприяло те, що гостра внутрішньопартійна боротьба не змогла привести до злагоди хоча б у деяких принципових питаннях, більше того, часто переносилася на практичну діяльність.

Досліджуються позиція партійних лідерів: всі вони виходили з того, що організаційні рамки партії повинні максимально сприяти розвитку робітничого і революційного руху, але характер організації визначали по-різному.

Ставиться під сумнів теза про ліквідаторство Ю.О.Мартова та його однодумців, - редакторів "Голосу соціал-демокрета" /меншовицького органу в еміграції того часу/, котрі, на думку автора, схилилися до тісного співробітництва з ліквідаторами, ніж з партійними-плеханівцями, але самі ліквідаторами не були. З'ясувуться сутність терміну "ліквідаторство", який в уяві прихильників збереження старих партійних центрів і переважно підпільної партійної діяльності полягав у відмові від таких цінностей. Багато місця відводиться аналізу становлення позиції лідера меншовиків-партійців Г.В.Плеханова, який єдиний із меншовицьких лідерів відображував в той період погляди рядових меншовиків, які продовжували працювати в нелегальних організаціях. Організаційні погляди Плеханова були сталими: він не робив ніяких "поворотів", як це слідувало з історичної літератури, а лише після посилення ліквідаторської загрози активізував свою діяльність, проголосивши "генеральне межування" з останніми і необхідність тісної співпраці всіх, кому є дорогою єдина нелегальна РСДРП. В зв'язку з дослідженням питання про партійне об'єднання аналізуються позиція лідерів більшовизму, які в цей час змогли подолати лівачькі прояви в своєму середовищі і тим самим зробили вагомий крок до зближення з меншовиками-антиліквідаторами.

В зв'язку з цим розглядається проблема примиренства. За переко-  
наннями автора дисертації, вислови про примиренство /і, таким  
чином, про намагання співпраці і об'єднання з ліквідаторами/  
видних більшовиків Г.С.Зінов'єва і Л.Б.Каменєва в цей період  
були сфабриковані сталінською історіографією. Вони стояли за  
широке об'єднання партійців, до яких, на відміну від В.І.Лені-  
на, включали і меншовиків-голосівців. Майбутні події сприятимуть  
консолідації цих більшовицьких лідерів.

В другому розділі - "Проблема партійного меншовизму і  
об'єднання РСДРП: дискусії навколо січневого І910 р. Пленуму  
ЦК" - показується роль, яку зіграв в справі подолання внутріш-  
ньопартійної кризи пленум, який так і не знайшов належної уваги  
в радянській історіографії. В зв'язку з тим, що в ході його ро-  
боти намітилося пом'якшення суперечностей між партійними ліде-  
рами, в історичній літературі він часто подавався однобоко, під  
кутом "примиренства". Аналіз цього внутрішньопартійного явища  
виходить за рамки проблеми, але, на думку автора, не примирен-  
ство визначало сутність і значення пленуму. Він займає важливе  
місце в історії РСДРП тому, що надавав рідкісну для тих умов  
реальну можливість досягнення компромісу і співробітництва "на  
ділі" лідерів партії. Основою для цього стало визнання всіма  
учасниками пленуму нелегальної діяльності партії і засудження  
ліквідаторства. Таким чином, по крайній мірі на словах, всі мен-  
шовики - учасники пленуму були "партійцями". Але закладений тут  
потенціал єднання не був реалізований: згодом меншовики-цекісти  
відмовились працювати в єдиних з більшовиками установах в Росії,  
а Ленін назвав помилкою сам факт співробітництва з цими меншови-  
ками на пленумі...

В розділі аналізується характер надзвичайно напруженої по-  
леміки з цього приводу. Робиться висновок, що дискусії на плену-  
мі і відношення до його рішень представників різних фракцій пере-  
конливо продемонстрували сутність різких партійних напрямків і в  
значній мірі наблизили розв'язання кризи.

Зберегти злагоду "всіх зі всіма" після пленуму не вдалося,  
але, на думку прихильників збереження нелегальної партії, його  
рішення були зовсім не безрезультатними. Зокрема, майже всі  
більшовицькі лідери з цього часу почали відходити від почуття  
необхідності союзу з Мартовим т. його прихильниками, які не від-  
мовилися /супроти своїм зобов'язанням на пленумі/ від підтримки

ліквідаторів. До речі, це питання згодом розведе вже більшови - ків-ленінців та меншовиків-плекханівців: останні вважали, що без участі "голосівців" партійного об'єднання досягти буде неможливо.

В третьому розділі - "Меншовики-партійці і розв'язання організаційної кризи РСДРП в 1910-1912 рр." - відзначається, що І.В.Плекханов та його однодумці суттєвим чином впливали на харак - тер "об'єднаної кризи". Їх позиція неодмінно враховувалася пред - ставниками інших фракцій. Одним із проявів цього стала переоцінка відношення до нелегальної діяльності з боку других меншовицьких лідерів. А еволюція відносин плекханівців з більшовиками - від тісної співпраці до "нейтралітету" - відобразилася на всіх сторо - нах діяльності РСДРП.

Аналізуються спільна праця меншовиків-партійців з більшови - ками в 1910 - на поч. 1911 рр. Лідери цих течій рішуче виступали проти "блокового" визначення цього явища. Зокрема, Плекханов від - мічав: "Почну з "блока". Його немає, а є лише те, що частина "більшовиків" так же енергійно відстоює нашу партію, як і частина "меншовиків".<sup>1</sup>

Багато місця відводиться аналізу еволюції позиції Плекханова в другій половині 1911 - 1912 рр., що дозволяє поставити під сум - нів розповсюджену тезу про його "черговий поворот на 180°" і "пе - рехід до табору антибільшовизму" в цей період. Скоріше за все, більш радикальний поворот здійснили більшовики-ленінці та меншо - вики-прибічники ОК, які перейшли від ідеологічних битв до органі - заційного будівництва без участі колишніх опонентів. На цьому і базувалася причина зміни тональності виступів Плекханова, який підкреслював, що проголошене ним "генеральне межування" носило головним чином ідейний характер і виступав проти утворення двох центрів, які, на його думку, фатально приведуть партію до розколу. В зв'язку з таким розвитком подій розглядається вплив партійного меншовизму на підготовку, проведення і значення Празької та Ві - денської конференцій в 1912 р.

Зміст розділу дозволяє зробити висновок, що в цей час мен - шовики-партійці стали найбільш впливовою силою, яка стримувала центробіжні тенденції в РСДРП. І не їх виню було те, що розколу в партійних верхах не вдалося подолати. Характер діяльності цієї

партійної течії і групи приводить до думки, що єднання було можливим, а інші лідери використали далеко не всі засоби для його досягнення.

В четвертому розділі - "Меншовики-партійці в організаціях РСДРП в Україні" - акцент дослідження переноситься на місця. Аналіз найбільших організацій РСДРП в Україні дозволяє зробити висновок, що більшість рядових меншовиків, впевнившись в обмеженості "ковтневих" свобод, надії на реалізацію своїх соціальних і політичних сподівань продовжувала пов'язувати з нелегальною діяльністю. А вплив ліквідаторів в їх середовищі /особливо середробітників/ був незначним. До речі, в місцевих організаціях задовго до відомих рішень Празької конференції вони порвали зв'язки з "підпіллям". Причиною цього були не "директивні" рішення прихильників нелегальної діяльності, а принципове неприйняття "комітетських форм" з боку їх опонентів.

Партійне об'єднання в ці роки здійснилось головним чином через співробітництво меншовиків-партійців та більшовиків. А "блокове" визначення цього процесу є невірним. До речі, якраз аналіз положення справ в місцевих організаціях переконливо підтвердив цей висновок. Місцеві соціал-демократи, як більшовики, так і меншовики, в значно меншій мірі, ніж їх керівники в еміграції, були схильні до фракційної непримиренності. В першу чергу по цій причині вони не завжди підтримували своїх лідерів. В цьому плані характерне відношення "партійних мас" до Празької та Віденської конференцій і утворених там установ. Зокрема, конференція лєнінців в Празі не виправдала надій партійних меншовиків тому, що не змогла забезпечити партійне об'єднання і запобігти розколу партійних центрів.

Меншовики-партійці України, залишаючи серцевину своєї діяльності в "підпіллі", багато зусиль прикладали до налагодження легальної роботи. Логічно припустити, що в цій сфері повинні переважати ліквідатори, але факти свідчать про те, що в більшості легальних установ - профспілках, кооперативах, фабрично-заводських касах та ін. - набагато успішніше працювали саме партійці. Цікаво, що їх представники делегувалися робітничими зборами на загальноросійські легальні з'їзди: від Києва на ремісничий з'їзд у 1910 р. - М.В.Реут, від Харкова на з'їзд фабрично-заводських лікарів в 1911 р. - Г.М.Бек, Ф.А.Семенов та

О.Ф.Гурін... Партійні меншовики Катеринослава та Харкова докла- дали багато зусиль для обрання їх спільного з більшовиками деле- гата до ІУ Державної Думи по робітничій курії.

В історичні літературі часто зустрічаються імена меншови- ків, які працювали в нелегальних організаціях РСДРП в Україні того часу: В.П.Зетонського, М.М.Попова, Г.Л.П'ятакова, І.Д.Чу- гуріна та ін., які згодом перейшли до більшовиків і грали в цій партії далеко не останню роль. Більшість з них стала жерт- вою сталінських злочинів в 30-ті рр. Список найбільш діяльних меншовиків дожовтневого періоду можна легко продовжити, але в політичних словниках і довідниках відомостей про них, як пра- вило, немає. Таким чином відповідною матеріальною базою підкріп- лювалася теза про меншовиків - "зрадників" і "опортуністів", та більшовиків - "єдиних виразників інтересів пролетаріату". Про- ведене в розділі дослідження сприятиме подоланню такого помил- кового твердження. Ось імена меншовиків-революціонерів, які активно працювали в організаціях РСДРП великих промислових центрів України в 1908-1912 рр.: Г.М.Бек, В.М.Безпалов, М.Ф.Мар- мачов /Катеринослав/; Н.Д.Кац-Капелінський /в лютому-березні 1917 р. - член Тимчасового виконавчого комітету Петроградської Ради робітничих депутатів/, А.А.Костяковська, А.В.Медуценко, А.М.Пригоровська /Київ/; В.П.Галкін, О.Ф.Гурін, М.І.Гуров, В.Г.Зпіфанов /в серпні 1917 р. стане кандидатом в члени мен- шовицького ЦК/, М.П.Скрипников, В.Д.Ткаченко, М.Я.Шибазв /Хар- ків/ та багато інших.

В закінченні автором зроблені наступні узагальнюючі виснов- ки по темі: партійна позиція Г.В.Плеханова була відносно ста- лою, постійно направленою на збереження переважно централізова- ної нелегальної організації і в основному відповідала характеру діяльності меншовицьких "мас"; істинне значення партійного мен- шовизму полягало в його важливому вкладі в справу захисту єди- ної нелегальної РСДРП і недопущення розколу революційного і ро- бітничого руху; в підтримку такої організації виступала біль- шість рядових меншовиків /по крайній мірі, в Україні/, лікві- даторів серед них було зовсім мало; в співробітництві меншови- ків-партійців і більшовиків наочно відбилась органічна єдність партії в ті роки; Д.О.Мартов та його однодумці займали проміжні позиції між партійцями та ліквідаторами, можливість співробіт -

ництва "голосівців" з партійцями, що так і не реалізувалося, нанесла значної шкоди всій організації.

Здійснення такого єднання стало в той час примарним не в останню чергу за незалежними від меншовиків причинами. Приве- дений в дисертації матеріал ще раз свідчить про те, наскільки неспокійно почували себе елменти Леніна, які знаходились з ним в одній партії і єдиних установах. Досить жорстоке відношення лідера більшовизму до "провідників буржуазного впливу на про- летаріат" помітно понижувало ступінь демократичності самої партії. А переважання ленінців в ЦО в 1909-1911 рр. і формування ленінського ЦК в 1912 р. посилювало напругу у відносинах між більшовиками та меншовиками-прихильниками Плеханова і Мартова, більше того, в значній мірі впливало на організаційні заходи останніх.

Аналіз партійної лінії плеханівців в керівництві партії і меншовиків, які працювали в місцевих організаціях, дозволяє зробити основний висновок по темі: партійний меншовизм, про- довжуючи традиції революційного меншовизму попередніх років, став основним виразником його суті в період між двома буржуаз- но-демократичними революціями.

В закінченні також пропонуються основні напрямки майбутніх досліджень, що впливають із теми дисертації:

- Меншовики в організаціях РСДРП в Україні /дожовтневий період/;

- Партія меншовиків і Україна /1917-1920 рр./;

- Взаємовідносини соціалістичних та соціал-демократичних партій в Україні /дожовтневий період/;

- Меншовизм: теорія, практика.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Древаль Ю.Д. "Рубеж" 17 октября 1905 г. в оценке меньше- вистской печати // Первая российская революция 1905-1907 гг. в свете нового исторического мышления: Тезисы докл. и сообщ. респ. науч. конф. - Горловка, 1990. - Т. I. - С. 85-86;

2. Древаль Ю.Д. В.И. Ленин и становление блока большевиков с меньшевиками-партийцами /дек. 1908 - авг. 1909 гг./ // Вестник Харьковского университета: Сб. науч. трудов. - 1991. - № 350. - С. 86-89;

3. Древаль Ю.Д. Несколько замечаний по вопросу о новой концеп-

- ции истории РСДРП // Вопр. ист. КПСС. - 1991. - №7. - С.86-87;
4. Древаль Ю.Д. Чи був чужорідним меншовизм на Україні: /Деякі висновки вивчення меншовизму поч. XX ст./ // Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук: Тези Респ. Наук.-практ. конф. - Дніпропетровськ, 1992. - I секція. - С.59;
5. Древаль Ю.Д. Меншовики і Україна: Нова оцінка деяких спірних питань // Вестник Харьковского университета: Сб. науч. трудов. - 1993. - №37б. - С.39-41.

Піп. до друку 27.10.93. Формат 60 x 84 1/16.  
1,0 ум.-друк.арк., 1,0 обл.-вид.арк. Тираж 100. Зам.251.  
Безкоштовно.

Дільниця оперативного друку ХДАУ.

AK 28863  
**AV 28.863**